

מסעי השחמט של "הכוח" וינה

(המאמר מוקדש ליום השואה תשפ"ה 24.4.2025)

מאת ד"ר שלמה קנדלשיין

"הכוח" וינה (Sc Hakoah Wien) היה מועדון ספורט יהודי שהוקם בשנת 1909 ע"י ציונים יהודיים אוסטריים, בבירת אוסטריה. המועדון שהיה מוביל באירופה, נחשב כמועדון הספורט היהודי הגדול בעולם עד למלחמת העולם השנייה. מקימי המועדון היו אמן הקברט פריץ ("בדה") לוהנור, ורופא השיניים ד"ר אינגץ הרמן קורנר.

סמל מועדון הספורט הכח וינה

המועדון הכיל סקציות בענפי ספורט רבים, אשר הבולטת שבהן הייתה קבוצת הכדורגל המפוארת, שהורכבה מכדורגלנים יהודים מצטיינים מכל אירופה, וכן בלטה סקציית השחייה. כמו כן היו סקציות לאתלטיקה קלה, הוקי שדה, האבקות, טיולים גלילים, טיפוס הרים, כדור מים, טניס שולחן, סייף, שחמט ועוד.

במסגרת מועדון "הכוח" וינה פעלה בהצלחה רבה גם סקציית **שחמט**. בסקצייה זו שיחקו אמני שחמט יהודים חזקים, שזכו גם באליפויות אוסטריה, ייצגו אותה באולימפיאדות השחמט ושיחקו בתחרויות בינלאומיות.

בשנת 1920 העפילה קבוצת הכדורגל לליגה הראשונה באוסטריה ובעונתה 1925/1924 זכתה באליפות המדינה. הקבוצה הרבתה לנסוע למשחקי ידידות בכדורגל ברחבי העולם, וכן ביקרה פעמיים בארץ ישראל המנדטורית בשנים 1924, 1925 לשני מפגשים עם מכבי תל-אביב. בשנת 1926 שיחקה הקבוצה בניו-יורק נגד קבוצת "אולם סטרים" מול קהל של 46,000 צופים, וכן ניצחה בלונדון את קבוצת ווסטהם יונייטד האנגלית.

כוכבי הקבוצה היו בלה גוטמן אחד הכדורגלנים (שחקן נבחרת הונגריה) והמאמנים הגדולים בהיסטוריה (אימן בין השאר את מילאן, בנפיקה, סאו פאולו, פורטו, פאנאטינאיקוס ונבחרת אוסטריה) וכן אגון פולק, ולאיוש הס. הקבוצה נחשבה כאחת הטובות באירופה.

שחקן הכדורגל האגדי בלה גוטמן במדי קבוצת הכח וינה, 1925

וינה מרכז של "ואלסים" שחמטאיים

וינה הייתה מרכז תרבותי תוסס בכלל ובתוכה גם מרכז שחמט גדול באירופה, שכלל מועדוני שחמט עם שחמטאים חזקים, אשר בין הבולטים שבהם היה מועדון השחמט היהודי "הכוח" וינה.

בין השחמטאים היהודים בווינה היו גם ענקי שחמט בתקופתם כמו רטי ושפילמן, וכן הצטיינו שחמטאים יהודים נוספים, שהבולטים ביניהם היו:

ריכרד רטי (Richrd Reti), 1889-1929 – מגדולי השחמטאים בעולם בתקופתו, אוסטרי-הונגרי ולאחר מכן צ'כי. יצג את צ'כוסלובקיה על הלוח הראשון באולימפיאדה הראשונה בלונדון 1927. מתמטיקאי שהשלים לימודיו באוניברסיטת וינה, מחבר ספרי שחמט בעיות וסיומים. על שמו קרויה "פתיחת רטי" (1. פו3 ד5 ג2). אשר בפתיחה זו ניצח את אלוף העולם קפבלנקה בתחרות החזקה בניו-יורק 1924. רטי נפטר ממחלה בשנת 1929 בגיל 40 ונקבר בווינה.

רודולף שפילמן (Rudolf Spielman), 1883-1942 – שפילמן ניצח בתחרויות בינלאומיות רבות, וזכה פעמיים מול אלוף העולם קפבלנקה. הוא יצג את אוסטריה בשתי אולימפיאדות ב-1931 (פראג) וב-1935 (ורשה).

בזמן מלחמת העולם השנייה נמלט מהנאצים לשבדיה ונפטר בשנת 1942 בשטוקהולם בגיל 59 מעוני רב.

היינריך וולף (Heinrich Wolf), 1875-1943 – וולף היה מדורג בשיאו במקום ה-11 בעולם, והיה עוזרו של ד"ר עמנואל לסקר בדו-קרב על הכתר העולמי בשנת 1908 מול זיגברט טאראש. הוא נרצח ע"י הנאצים בשנת 1943, בגיל 68.

דוד פודהורצר (David Podhorzer), 1907-1998 – אלוף אוסטריה 1934, וייצג את אוסטריה באולימפיאדת השחמט ב-1935 (ורשה). בתקופת המלחמה היה בלונדון, ואחר כך עזב לניו-יורק. נפטר בשנת 1998 בגיל 91.

זיגפריד רגיןולד וולף (Siegfried Reginald Wolf), 1867-1951 – זכה במקום ראשון יחד עם אלברט בקר באליפות אוסטריה 1925. ייצג את אוסטריה בשלוש אולימפיאדות, 1927 (לונדון), 1928 (האג) ו-1930 (המבורג). עלה לארץ לאחר האנשלוס, והיה משחקניה הבולטים של מועדון השחמט בחיפה. נפטר בשנת 1951 בחיפה בגיל 83.

בשנת 1935 נערכה בתל-אביב תחרות השחמט הבינלאומית במסגרת המכביה (ראו בהמשך) בה השתתפו שני נציגי "הכוח" וינה-גלאס ובויטום.

בסיום התחרות גלאס חזר לוינה ובויטום עלה לארץ ישראל.

עזרא (אדוארד) גלאס (Eduard Esra Glass) 1902-1981

בכיר שחקני "הכוח" וינה, ומהשחמטאים החזקים באוסטריה. זכה באליפות אוסטריה בשנת 1929 יחד עם אריק אלסקאזס. ייצג את אוסטריה באולימפיאדת השחמט ב-1933 (בפולקסטון) – לוח שלישי, 8.5 נק' מ-14. שיחק בתחרויות רבות כולל בינלאומיות חזקות (מריאנסקה לאזנייה 1959, רג'יו אמיליה, חמישי 1960/1961).

עזרא (אדוארד) גלאס (מקור: עיתון דבר, 4.1.1952)

נכלא ב-1938 במחנה הריכוז דכאו (זכה באליפות המחנה בשחמט), ונאלץ לעזוב לגטו שאנגחאי (Shanghai) בסין. שלטונות סין אישרו מקלט ל-20,000 פליטים יהודיים, שנמלטו מהנאצים באירופה. הנאצים לאחר האנשלוס נקטו באוסטריה מדיניות של הגירת יהודים כפויה מלווה בהשפלה ואיומים על חייהם, ובתנאי שיוותרו על

זכויותיהם כאזרחים ועל כל רכושם. כאן בשאנגחאי שרדו הפליטים היהודים את שואת מלחמת העולם השנייה. גלאס זכה בין השאר באליפות המזרח הרחוק בשחמט.

עם הקמת מדינת ישראל עלה גלאס לארץ, והיה אחד השחקנים החזקים בארץ. השתתף באליפות השחמט הראשונה של מדינת ישראל בשנת 1951, וסיים במקום השלישי (האלוף ד"ר מנחם אורן).

בראון-גלאס

אליפות ישראל 1951

13-14! 3ד:14. מהה4(ג:14.3ד:15.פד4 וזוכה)פד4! 15.צ:6ד.צ:6ד.16.רה3 פ:3ו+
 17.ז:3ו צה8.18.מהו4 צז6+ 19.מח1 מהח3.20.צז1 ד:ג2.21.צ:6ז ח:6ז.22.מהג4 ב5!
 הלבן נכנע 0:1

לאחר שנים ספורות עזב את ישראל וחזר לוינה. נפטר בשנת 1981 בוינה בגיל 79.

שמעון (סיגמונד) בויטום (Siegmond Beutum), 1890-1966

שחקן "הכוח" וינה ואלוף אוסטריה 1926. ייצג את אוסטריה באולימפיאדת האג 1928.

שמעון (סיגמונד) בויטום (מקור: האתר <https://www.chessgames.com>)

"בויטום לא זכה במקומות ראשונים בתחרויות חזקות, אך היה יריב מסוכן אף לגדולי השחמט. יצא לו מוניטין של טקטיקן מעולה ובעל רעיונות חריפים" (צ'רניאק 1966).

ב. הונלינגר- בויטום

וינה 1929

21-ג5! 22-ה4ג4 23-ה5צה8! 24-מהו צאד8 25-צג1 מהח6 26-צד1ג 27-ב3:צ 28-צו1 מהב6+ 29-מח1 מהא5 30-צ:ד8 31-צא1 מה:ה5 32-מהב3 מהד5!
33-מה:ב4 מהד1+ 34-מהה1 מה:ה1+ 35-צ:ה1 מו8 36-ח3 צד2 37-מח2:צ 38-צא1 מה7 והלבן נכנע כעבור מספר מסעים 0:1.

בויטום עלה לארץ בסיום המכביה, והיה משחקניה הבולטים של מועדון השחמט בחיפה. השתתף באליפות השנייה של ארץ ישראל בשנת 1937 בירושלים, וסיים במקום ה-6 (האלוף יוסף פורת-פרדר). כמו כן השתתף בתחרות האמנים החזקה בשנת 1952 וסיים במקום ה-5 (המנצח ד"ר מנחם אורן).

נפטר בשנת 1996 בחיפה בגיל 76.

תחרות שחמט בינלאומית בארץ ישראל במכביה השנייה 1935

בשנת 1935 נערכה בתל-אביב המכביה השנייה, אשר במסגרתה אורגנה תחרות שחמט בינלאומית. למארגני המכביה הייתה מטרה קריטית נוספת, לאפשר בדרכים יצירתיות לספורטאים יהודים המעוניינים לעלות לארץ ישראל, למרות "הספר הלבן" של הבריטים והמנדט הבריטי ששלט בארץ. זאת בשל עננה שחורה שריחפה על יהדות אירופה משנת 1933, בשל עליית הנאצים בראשות היטלר לשלטון בגרמניה. ואכן בסיום משחקי המכביה נשארו בארץ ספורטאים רבים.

נופך בינלאומי לתחרות השחמט במכביה הוסיפה השתתפותם של שני שחקני "הכוח" וינה-עזרא גלאס שסיים במקומות 4-5, וסיגמונד בויטום שסיים במקומות 7-8.

לשני השחמטאים הצטרף גם אקים לוויט (Akim Lewit) עורך עיתון השחמט הווינאי Weiner Schach Zeitung שסקר את התחרות באופן יומי. מנצח התחרות היה האמן משה בלאס.

האנשלוס-סיפוח אוסטריה לגרמניה

ב-13.3.1938 ארע אירוע טרגי משמעותי בחיי יהדות אוסטריה-"האנשלוס" (Anschluss) סיפוחה של אוסטריה לגרמניה, בעקבות משאל עם "כפוי" בעד האיחוד, שלווה באיומים ואלימות מצד גרמניה, בתמיכה מאסיבית של הנאצים האוסטרים. בעקבות האיחוד המדינה האוסטרית בוטלה, והיא הפכה למחוז ברייך הגרמני, שהיה מבוסס על האידאולוגיה הנאצית.

מכאן הפכו חיי יהודי אוסטריה קורבן לרדיפות, השפלות ולכפיית מדיניות הגירה מכוונת של לחץ על היהודים להגר מהמדינה והחרמת רכושם, תוך ויתור על רכושם וכבודם. מי שסרב נשלח למחנות עבודה והשמדה.

נאצים אוסטרים מאלצים יהודים לקרצף את המדרכות בווינה, זמן קצר לאחר האנשלוס (1938). מקור: מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה

יהדות אוסטריה לפני השואה מנתה 185,000, עוד לפני האנשלוס ב-1938, האנטישמיות פרחה באוסטריה, ורבים מיהודיה עזבו את המדינה. מתוך אלו שנשארו נרצחו בשואה 70,000 יהודים.

הנאצים הוציאו את כל אגודות הספורט היהודיות באוסטריה מחוץ לחוק. בין השאר אסרו על שחמטאים יהודים לשחק בתחרויות שחמט, נידו אותם מלבקר במועדוני שחמט, רצחו שחמטאים יהודים, וסגרו מועדוני שחמט יהודים באוסטריה. **מועדון "הכוח" וינה עם 16 ענפי ספורט, שכללו 5000 ספורטאים יהודים נסגר ע"י הנאצים ב-1938.**

שואת יהודי אוסטריה: גירוש יהודים מוינה, 1942. מקור: מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה

מועדון "הכוח" - מוינה לתל אביב

בשנת 1934 הוקמה בארץ קבוצת הכדורגל "הכוח" תל-אביב, שהתבססה על יוצאי ה"כוח" ברלין. קבוצה זו כללה גם שחקנים, שנאלצו לפרוש מקבוצות אירופאיות בעקבות האנשלוס, והתגברות האנטישמיות באירופה. הקבוצה שיחקה בליגה הראשונה עד עונת 1944/1945. ב-1943 נוסד על ידי יוצאי "הכוח" וינה מועדון כדורגל שנקרא "הכוח" תל-אביב 1909 (ע"ש שנת יסוד הכוח וינה). ב-1946 אוחדו שני המועדונים לקבוצה אחת בשם **"הכוח" תל-אביב** ששיחקה בליגת המשנה בכדורגל. עקב קשיים כלכליים וארגוניים, התאחדה הקבוצה בעונת 1958/1959 עם מכבי רמת גן.

הקבוצה המאוחדת **הכוח-מכבי רמת גן** הפכה לאימפריה, ושיחקה 20 שנה בליגה הלאומית במגרש "גלי גיל" ברמת גן (סמוך לבריכה). תור הזהב של הקבוצה היה כאשר זכתה פעמיים באליפות הליגה הלאומית 1965/1964, 1973/1972, ופעמיים בגביע המדינה 1969/1968, 1971/1970.

במקביל במסגרת מועדון "הכוח" תל-אביב פעל גם מועדון שחמט, שהתבסס על שחקני שחמט מוכשרים שעלו מאוסטריה, גרמניה ("הייקים") ומארצות במרכז אירופה. התקיימו תחרויות שחמט חזקות במועדון ואף המועדון נרשם למשחקי הליגות בשחמט שנפתחו לראשונה בשנת 1954.

"הכוח" תל-אביב שובץ לליגה העליונה (א') ושיחק בה בשנתיים הראשונות בלבד, בליגה הבכירה. הרכבה ההיסטורי של הכוח תל-אביב בשתי שנותיה בליגה העליונה כלל בין השאר את: שלמה סמילטינר ומאיר ראוך (שניהם היו שחקני נבחרת ישראל באולימפיאדה), וויילר, דב וולפינגר, וילי מכנר, משה עתידי, הלמוט פוס, יוסף הרמן, וד"ר יוסף גוטליב.

שלמה סמילטינר

מאיר ראוך

טבלה סופית ליגה א' 1954

מקום הקבוצה	נק'	סה"כ						%
		1	2	3	4	5	6	
1. "לסקר" ת"א	■	3	4	4½	6	4½	22	73.3
2. ירושלים	■	3	■	3	3½	4	17½	58.3
3. "הכוח" ת"א	■	2	3	■	3	6	17½	58.3
4. צה"ל	½	1½	2½	3	■	2½	4	45.0
5. ראשון לציון	0	2	2½	3½	■	2½	10½	35.0
6. "לסקר" חיפה	½	1½	2	0	2	3½	9	30.0

טבלה סופית ליגה א' 1955

מקום הקבוצה	נק'	סה"כ							%
		1	2	3	4	5	6	7	
1. "לסקר" ת"א	■	5	3½	4½	5½	4	5½	28	77.7
2. ירושלים	■	1	■	5	4½	3	4	5½	63.8
3. רמת גן	2½	1	■	3½	3½	3½	4	18	50.0
4. צה"ל	½	1½	2½	■	2½	4	3	16½	45.8
5. ראשון לציון	½	3	2½	2	■	5	3½	16½	45.8
6. "הכוח" ת"א	2	2	2½	3	1	■	5	15½	43.0
7. חדרה	½	½	2	2	2	1	■	8½	23.6

החל מעונת 1956 הצטרפו שחמטאי ה"כוח" תל-אביב למועדון חדש "רטי" תל-אביב (ע"ש ריכרד רטי) שנוסד באותה תקופה, וכלל שחמטאים בכירים ביניהם: ישראל ברב (רבינוביץ), ד"ר יהודה גרינגרד, רפי פרסיץ וצבי זילברמן.

בין מייסדי מועדון "רטי" היה **אליעזר פאר** (לודוויג פרלברגר), גם הוא יליד וינה, שהיה דמות מרכזית בחיי השחמט בארץ, ונימנה על מייסדי האגוד הישראלי לשחמט. פאר ניהל בהצלחה את מועדון "רטי" תל-אביב שנים רבות, ואף היה שחמטאי פעיל ונלהב ששיחק בתחרויות שחמט כמעט עד יומו האחרון. **נפטר בגיל 102** (1915-2017).

הקבוצה שיחקה בליגה הראשונה תחת השם "רטי" תל-אביב משנת 1956 עד שנת 1968. בעונות רבות קבוצת "רטי" תל-אביב הייתה קבוצת צמרת, ואף זכתה בסגנות הליגה העליונה (1956, 1960, 1957), ויוצאי "הכוח" תל-אביב תרמו רבות להצלחתה.

משחקי הליגה בשנים 1954-1961 עמדו בשליטה מוחלטת של האלופה מועדון "לסקר" תל-אביב (בראשות ד"ר מנחם אורן, יצחק אלוני, וקניאז'ר).

סיכום

סיפורו של מועדון הספורט האגדי "הכוח" וינה, שנדם בשואה בווינה וקם בתל-אביב, שימש השראה גם להקמת מועדוני ספורט יהודיים בעולם, הנושאים את השם "הכוח" (סידני, בואנוס איירס, קופנהגן ועוד).

גם בווינה נעשו בשנים האחרונות ע"י הקהילה היהודית, ניסיונות להקים מחדש את מועדון הספורט "הכוח" וינה, והיא מתבטאת כיום בהפעלת מועדון ספורט צנוע.

השם "הכוח" הוא סימבולי כחלק מרעיון להחזיר את עטרתה של "יהדות השרירים", לתת מענה לתחושת ההשפלה והאנטישמיות שחוותה יהדות העולם. כאשר זכתה קבוצת הכוח-מכבי רמת גן באליפות המדינה בכדורגל בפעם השנייה, שימש בשנת 1973 הרעיון שמאחורי משמעות השם "הכוח" לכתיבת השיר "הכוח זה כוח", ששר צביקה פיק, שהיה מחובר מאד לספורט (המילים נכתבו ע"י אילן גולדהירש). השיר נהפך להמנון האלופה.

אותם ימים קודרים באירופה של השואה, שבים שוב בתקופה קשה זו בימים אלו. ימים המלווים בגלים גוברים ועכורים של אנטישמיות פעילה כלפי העם היהודי במדינות שונות. דומה כי דבריו של פרופ' אלי ויזל (חתן פרס נובל לשלום 1986) לגבי האנטישמיות מקבלים משמעות עמוקה דווקא כיום: "פעם חשבתי שהאנטישמיות נגמרה. היום ברור לי כי לצערי האנטישמיות לא תיגמר והיא תמשיך להתקיים. כיוון שבארצות שונות אין כל בושא להיות אנטישמי".

הקמת קבוצות הספורט של "הכוח" ובכללן "בספורט המוח" בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, המחישה היטב את המעבר משואה לתקומה במדינה החדשה.

אנדרטה בכפר המכביה לזכר ספורטאי הכח שנספו בשואה (צילום: ד"ר אבישי טייכר)

מקורות

ספרים, מאמרים וכתבות:

- אלכסנדרוני אלכסנדר, ספורט הבוקר, איחוד שתי אגודות "הכוח", 29.12.1946.
- הורטון רוזילנד וסימונס סלי, **נאומים ששינו את העולם** - "נאום האדישות" של אלי ויזל בבית הלבן 12.4.1999, הוצאת מטר 2008.
- מנדלבאום אליהו אברהם ופרסיץ רפאל, **תחרות אמנים בשחמט 1952**, אמנות 1958.
- מרמורש מנדל, **התחרות הבינלאומית של המכביה השנייה**, הארץ 12.4.1935.
- צ'רניאק משה, **לזכרו של אמן** (בויטום), הארץ 18.3.1966.
- קנדלשיין שלמה, **אורן בצמרת** (ד"ר מנחם אורן), הוצאת רשפים 1989.
- קנדלשיין שלמה, **הלוחם** (יצחק אלוני), הוצאת רשפים 1987.
- קנדלשיין שלמה, **תחרות השחמט הבינלאומית הראשונה במכביה 1935-האמן משה בלאס מנצח התחרות**, אתר המכביה 2022.
- קנדלשיין שלמה, **שחמט בצל השואה**, דעת לימודי יהדות ורוח, לימודים-כתב עת לחינוך והוראה, גליון מס' 17, המכללה האקדמית הרצוג, תשפ"א 2021/2020.
- תכלת טרבס איתמר, **"76 שנה לאנשלוס, תסמונת הקורבן של אוסטריה"**, עיתון צייטונג, 13.3.2014.

Dudzinski Pawel ,**Szachy wojenne 1939-1945 (War chess)** ,Ostrow Wielkopolski 2013

Ignaz Hermann Korner, Marcus ,G.patka(Ed.),**Lexikon Judischer Sportler in Wien' 1900-1938**, Mandebaum Verlag eg, 2008

Akim Lewit, **Weiner Schach Zeitung' 1934-1938**

מדורי שחמט:

- עיתון דבר, **מדורי שחמט 1935-1970**, עורכים; מ. מרמורש, א.א. מנדלבאום, ג. פלאי, א.שחף.
- עיתון הארץ, **מדורי שחמט 1935-1970**, עורכים: מ. מרמורש, מ. צ'רניאק.

מוזיאונים ומאגרי מידע:

מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה United States Holocaust Memorial
Museum, וושינגטון די.סי.

מוזיאון הספורט היהודי העולמי, כפר המכביה רמת-גן

מוזיאון "יד ושם", ירושלים

Website: <http://chessgames.com/>